

המלכה"ד הנכרי אנטון שמיד – מדפיס ספרי קודש וספרי השכלה

משה פלאי

בעלי מלאכת הדפוס, ומהם רבים אשר לא מבני ישראל המה
[...] הרבו כבוד ישראל בספרים יקרים אשר הוציאו לאור [...]
ועזר לא מעט היו לנו לבל תאבד האמונה ולבל תתבלע חכמת
עם עולם בשטף הזמן.

(מאיר הלוי לעטעריס, "דברים אחדים")

בתולדות הדפוס העברי בעידן ההשכלה נועד למדפיס אנטון אָדלר פון שמיד
(1765-1855) מקום של כבוד כמי שבמשך עשרות שנים של הוצאה לאור הוציא
מאות כותרים של ספרי קודש וספרי השכלה, ובכך העשיר את מדף הספרים
העברי בשלהי המאה ה-18 ובמחצית הראשונה של המאה ה-19. למותר לומר
כי בתוך כך אף העשיר את עצמו, אך הצלחתו חרגה מההישג הכלכלי האישי.
ברקעו המשפחתי ובחינוכו לא היה כל רמז שיצביע על התפתחות אפשרית
בכיוון זה. הוא נולד ב־Zwettl שבאוסטריה התחתית. אביו, ששימש טבח
במנזר, הועידו לכהונת כומר, ולשם כך נשלח להמשך לימודים בפילוסופיה
כהכנה ללימודי כמורה. אך לשמיד הצעיר לא היה כל עניין בכהונה זו, והוא
נטש את הקתדרלה שבה למד. מסיבה זו הפסיקו הוריו את תמיכתם הכספית,
ושמיד הפנה את מאמציו לחיפוש מקצוע. ב־1785, והוא בן עשרים, בחר להיות
שוליית מדפיסים בבית הדפוס של יוזף אָדלר פון קורצבק (Kurzböck).

קורצבק, שכבר הדפיס בשפות זרות, נתמנה כמדפיס החצר הקיסרית
האוסטרית, ונתבקש להרחיב את תחומי פעולתו כמדפיס בלשונות אוריינטליות.
בשנות השמונים של המאה ה-18 נודע כי בית הדפוס המפורסם של יוסף פרופס
באמסטרדם עומד למכירה. קורצבק רכש את מכבשי הדפוס והאותיות העבריות
של פרופס, והתכוון להדפיס ספרים בעברית. לשם כך נשלח אנטון שמיד ועמו

חלק שני: בתי הדפוס של ההשכלה בעולם הדפוס היהודי

שוליה, יוסף דילה טורה (דעללא טאררע), לאקדמיה המלכותית ללימודים אוריינטליים בווינה, להשתלם בשפות המזרח. כעבור זמן-מה התחיל שמיד להתמחות בסדר אותיות בעברית ובהגהה. הוא הצטיין במלאכתו והיה לסדר הראשי בבית הדפוס, ולימים התמנה למנהל המדור העברי של בית הדפוס ולאחראי לטיפול בצד המסחרי של מכירת הספרים והפצתם.¹

בשנים אלו חלה בעל בית הדפוס קורצבק, והתקשה לעמוד בניהול עסקיו. וכך כעבור כשבע שנים, ב-1792, ניאות למכור לאיש אמונו שמיד את אותיות הדפוס העבריות, שבמקורן היו כאמור של פרופס. שמיד גם רכש כמה מכוונות דפוס והחל בפעילות הוצאה לאור של ספרי קודש עבריים. ספרים אלו היו נדרשים בשוק הספרים היהודי, ובעיקר אחרי שנת 1800, בעקבות האיסור לייבא ספרים עבריים לאימפריה האוסטרו-הונגרית.² התחרות על שוק הספרים העבריים היתה קשה, ובתחילה לא ניתן לשמיד הרישיון לקיים את בית הדפוס על שמו; אך שמיד פנה אל הקיסר פרנץ הראשון, והלה העניק לו רישיון בלעדי להדפסת ספרים עבריים.

1 מאיר הלוי לעטעריס, "דברים אחדים הנוגעים לתולדות מלאכת הדפוס", בכורים, ב (תרכ"ו), עמ' 20-38 (להלן לטריס, **דברים אחדים**). רוב החומר הביוגרפי והמידע על פעולתו של שמיד כמוציא לאור נמצאים במאמר זה של לטריס, שהכיר את שמיד אישית ועבד בבית הדפוס שלו כמגיה וכעורך, ועליו נסמכים רוב הכותבים (ראו להלן). פרטים חשובים מצויים בערך על שמיד בתוך: Anton Mayer, *Wiens: Buchdrucker-Geschichte 1482-1882*, Vienna 1887, pp. 143-148 וכן בלקסיקון הביוגרפי *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, 10, Vienna 1994, p. 241. ערך ביוגרפי על אנטון שמיד נדפס באנציקלופדיה היהודית: Joseph Jacobs & S. Mannheimer, "Schmid, Anton von", *Jewish Encyclopedia.com* (מאמר באתר). וכן: Raphaël Julius, "Anton von Schmid: Royal Printer and Nobleman", *Jewish Book Annual*, 51 (1993), pp. 195-202. על תולדות הדפוס בווינה ראו גם: ראובן פאהן, **תקופת ההשכלה בווינה**, א, וינה תרע"ט (להלן פאהן, **תקופת ההשכלה**), עמ' 27 ואילך; הנ"ל, **פרקי השכלה**, כתבי ראובן פאהן, ב, סטניסלבוב תרצ"ז (להלן פאהן, **פרקי השכלה**), עמ' 165-185; וכן חיים דובעריש פריעדבערג, **תולדות הדפוס העברי בערים האלה שבאירופה** [...], אנטוורפן תרצ"ז, עמ' 94-101.

2 על בתי הדפוס בווינה ואיסור הדפסת ספרים עבריים ראו: Hans Tietze, *Die Juden Wiens*, Leipzig 1935, p. 171.

מגיהים ומנהלי דפוס עבריים בווינה והשפעתם

לצורך הדפסת כתבי קודש עבריים נזקק שמיד למגיהים עבריים מומחים לדבר, והוא מצא אותם בעיקר בחוגי המשכילים העבריים. למרות ההגבלות על כניסת יהודים לווינה, עם העסקתם כמגיהים בדפוסו של שמיד קיבלו משכילים אלו רשות מיוחדת להתגורר בעיר הבירה.³ רשימת המגיהים שהגיהו וערכו את ספרי הקודש וספרי ההשכלה שהדפיס שמיד כוללת את ה"מי ומי" מהמשכילים העבריים בעת ההיא. אלו עברו לווינה ותרמו מכישרונם לתרבות הספר העברי, וגם לביסוס ההשכלה העברית באימפריה האוסטרו-הונגרית.

המגיה הראשון היה המשורר והסופר האיטלקי הנודד שמואל רומאנילי, מחבר המסע למרוקו משא בערב (תקנ"ב) והקולות יחדלון (תקנ"א). רומאנילי התחיל את עבודתו ב־1793, לאחר שחזר ממסעו במרוקו, בבית הדפוס של קורצבק, ואחרי כן עבר לעבוד אצל שמיד. הוא שהה בווינה עד 1798.⁴

אחריו שימשו בהגהה (עד תקע"ג לערך) מאיר אוברניק, שהוציא ביאור ותרגום של התנ"ך בשם מנחה חדשה, כדוגמת נתיבות השלום של מנדלסון;⁵ ושמואל דטמולד,⁶ שתרגם כמה מספרי המקרא למהדורת התנ"ך הנוכרת. אחריהם בא המדקדק, חוקר המקרא והממשל יהודה ליב בן-זאב, שפרסם ספרי יסוד אחרים בהוראת העברית והקדמות לספרי המקרא: אוצר השרשים (תקס"ז), תלמוד לשון עברי (תקע"א), מבוא אל מקראי קדש (1810), יסודי הדת (תקע"א) ועוד. בן-זאב הגיע לווינה ב־1799 ושימש תחילה מגיה בבית הדפוס

3 רפאל מאהלר, דברי ימי ישראל דורות אחרונים, כרך א, ספר ב, מרחביה 1954, עמ' 193-206. וראו גם: Robert S. Wistrich, "The Modernization of Viennese Jewry: The Impact of German Culture in a Multi-Ethnic State", in: Jacob Katz (ed.), *Toward Modernity: The European Jewish Model*, New Brunswick 1987, pp. 45-46.

4 על פי לטריס, דברים אחדים. ואילו פאהן (תקופת ההשכלה, עמ' 29) קובע שרומאנילי עבד תחילה בבית הדפוס של שמיד, ואחרי כן עבר לדפוס הרשנסקי. ראו גם: פרקי השכלה, כתבי ראובן פאהן, ב (לעיל הערה 1), עמ' 167; יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, א, ירושלים תש"ך, עמ' 311-312. תאריכי הספרים ניתנים כפי שנדפסו בשעריהם הן על פי הלוח האזרחי והן על פי הלוח העברי.

5 פאהן, פרקי השכלה, עמ' 162; הנ"ל, תקופת ההשכלה, עמ' 33.

6 שם, עמ' 35: פרטים על פעולתו כמחנך, תרגומו וספריו.

חלק שני: בתי הדפוס של ההשכלה בעולם הדפוס היהודי

של יוזף הרשנסקי (Hraszansky), ומ-1805 מגיה בבית הדפוס של שמיד עד פטירתו ב-1811.⁷

אחריו התמנה למגיה המשכיל שמשון בלוך הלוי, מחבר ספר הגאוגרפיה **שבילי עולם** (1822, 1827). הוא עזב ב-1814;⁸ לאחר מכן שימש לזמן קצר מגיה המשורר היהודי-גרמני ליפמן משה בישנטל; וכן גם משה שמואל ניימאן, מחבר שירים ומחזות ובהם **שירי מוסר** (1814), **בת יפתח** (תקס"ה) וספרי לימוד בעברית, כגון **חנוך לשון עברית** (תקע"ה). ב-1815 השתתף כחמש שנים בהגהה ובעריכה המשורר, הסופר והבלשן שלמה לוויזון, מחבר **מליצת ישורון** (1816) ו**מחקרי ארץ** (1819). ב-1820 הוזמן הסופר, המשורר והעורך שלום הכהן, מחבר הפואמות המקראיות **מטעי קדם על אדמת צפון** (1807) על אברהם, דוד ונבות הזורעאלי ברוח האפוס **שירי תפארת של ויזל**, ספר משלים, **משלי אגור** (1809) והמחזה האלגורי **עמל ותרצה** (1812), בין השאר, ומי שהיה העורך האחרון של **המאסף**, לשמש מגיה ומנהל המדור העברי של הדפוס.

והיו עוד מגיהים.⁹ בראשית שנות השלושים התמנה יהודה ייטלש למגיה ולמנהל הדפוס של שמיד ועבר מפראג לווינה.¹⁰ הוא ערך את שני הכרכים האחרונים (יא, יב) של **כבורי העתים**. ייטלש היה אחד המשכילים הוותיקים בהשכלת פראג, בן למשפחת ייטלש הידועה, וכיהן כראש הקהילה שם. כחלק מפעילותו הספרותית השתתף בהמאסף וב**כבורי העתים**, וחיבר בין השאר את ספר הדקדוק **מבוא הלשון ארמית** (1813) ואת הספר **בני הנעורים** (1821).¹¹ אתו התמנה המשורר והסופר מאיר הלוי לטריס (דברי שיר [תקפ"ג] וספרים רבים אחרי כן) כאחראי בבית הדפוס על עריכת הספרים ועל הגהתם. על היכרותו עם שמיד ועל עבודתו אתו כתב לטריס מאמר

7 פאהן, תקופת ההשכלה, עמ' 40-41. וכן בפרקי השכלה של פאהן, עמ' 168-175.

8 פאהן, פרקי השכלה, עמ' 178.

9 בהם יצחק איגנאץ ייטלש, בנו של ברוך ייטלש, ועוד; ראו: מאהלר, דברי ימי ישראל (לעיל הערה 3), עמ' 206. לטריס מזכיר עוד מגיהים; באג גם: שמואל פיינר, "היציאה מברלין: פרק שני בתולדות תנועת ההשכלה (1797-1824)", בתוך: עזרא פליישר ואחרים (עורכים), מאה שערים: עיונים בעולמם הרוחני של ישראל בימי הביניים לזכר יצחק טברסקי, ירושלים 2001, עמ' 409-411.

10 פריעדבערג, תולדות הדפוס העברי (לעיל הערה 1), עמ' 100; פאהן, פרקי השכלה, עמ' 123.

11 יהודה בן-יונה לבית ייטלש, מבוא הלשון ארמית, פראג תקע"ג; יהודה ייטלש, בני הנעורים, א, פראג תקפ"א. על יהודה ייטלש ראו: פאהן, פרקי השכלה, עמ' 134-140.

המעריך את שמיד ואת פעולתו כמדפיס.¹²

המגיהים מסופרי ההשכלה שהעסיק שמיד סייעו בידיו בבחירת הספרים הנדרשים בשוק הספרים היהודי. העסקתם אפשרה לשמיד להוציא לאור ספרים מוגהים וערוכים היטב, לעתים גם בצירוף השלמות והערות מאת המגיהים, שהיו תלמידי חכמים ובקיאים בספרות ישראל. להעסקתם של משכילים מגיהים בדפוסו של שמיד היה היבט חשוב ביצירה (ובייצור) של ספרי השכלה. המגיהים בבית הדפוס של שמיד השפיעו עליו לפרסם גם את ספריהם שלהם, ואף שכנעו אותו בצורך להרחיב את תחום הפרסומים מחוץ לגבולות כתבי קודש, כלומר גם לספרי השכלה מאת סופרים אחרים; ובזאת תרם שמיד להוצאת ספרי השכלה ולהפצתם. לא זו בלבד אלא שבאמצעות קשרים אלו היו המגיהים המשכילים יכולים להשפיע על שמיד לתמוך בהוצאת כתבי עת עבריים, כגון בכורי העתים, בעת ששלום הכהן שימש מגיה ומנהל המדור העברי של הדפוס. הוא כנראה שכנע את המוציא לאור להוציא את כתב העת העברי, ואולי אף הוזמן מלכתחילה לערוך את השנתון החדש. וכן היה זה שמואל ליב גולדנברג ששכנע את שמיד להוציא כתב עת חדש בשם כרם חמד בראשית שנות השלושים של המאה ה-19, בהיוודע דבר סגירתו העתידית של בכורי העתים.

השפעתם של המשכילים המגיהים חרגה מגבולות וינה עצמה והגיעה לגליציה. אלו "היו יוצרי ספרות ההשכלה העברית" באוסטריה, לדברי פאהן.¹³ גם מאהלר סבור שהשפעתם חרגה מגבולות וינה. לדבריו, "סופרי השכלה מובהקים" אלו "יותר משהשפיעו על מצב התרבות של היישוב היהודי הזעום והמפורר בעיר-בירה זו, נודעה להם השפעה רבה על הפצת ההשכלה בקרב יהודי הפרובינציות של הממלכה, וביחוד יהודי גאליציה".¹⁴

הספרים הראשונים שהוציא שמיד

הדפסת הספרים בידי שמיד נעשתה בטעם טוב ובאיכות גבוהה מבחינת יפי האותיות, טיב הנייר ודיוק ההדפסה, ושמעו יצא מחוץ לווינה – לגרמניה, לפולניה ולרוסיה, ואף לסוריה ולטורקיה ועד לארץ ישראל הגיעו ספריו.¹⁵

12 לטריס, דברים אחדים (לעיל הערה 1).

13 פאהן, "פרקי השכלה", עמ' 175. וכן ראו: 2 n. Tietze, *Die Juden Wiens* (n. 2 above), p. 172.

14 מאהלר, דברי ימי ישראל (לעיל הערה 3), עמ' 206.

15 Mayer, *Wiens Buchdrucker-Geschichte* (n. 1 above), pp. 143-148, esp. 145.

חלק שני: בתי הדפוס של ההשכלה בעולם הדפוס היהודי

כמה מהם, ובהם גם כתבי קודש, עוטרו כאיורים מושכים בשעריהם.¹⁶ אחד הספרים הראשונים שפרסם שמיד בבית הדפוס שלו היה קונטרס של הסופר והמחזאי יוסף האפרתי אלון בכות (1793), שיח מתים בעולם האמת בין משה מנדלסון ובין הרב יחזקאל לנדא עם פטירתו של הרב, בסוגה שהיתה מקובלת בספרות האירופית ובספרות ההשכלה. את שער החוברת מפאר איור המתאר את הרב לנדא ואת המשכיל היהודי מתחבקים, כאות להשלמה אוטופית בין נציגי ההשכלה ובין היהדות החרדית בעולם האמת, שכידוע לא היתה קיימת במציאות. בציון הדפוס נמסרה בלעדיותו של שמיד כמדפיס ברישיון הקיסר המלכותי: "WIEN, gedruckt bei Anton Schmid, kaiserl. königl. privilegirten hebraeischen Buchdrucker"

בהזדמנות זו הדפיס שמיד גם מספד, קונטרס של י"ד דפים, על הרב המנוח לנדא, שכותרתו לקוחה מן המקרא – "ויבואו על גורן האטד ויספרו שם מספד גדול" – ובשער נדפס ציון הדפוס: "ווין, גדרוקט ביא אנטאן שמיד, ק' ק' פריווילעגירטען העברעישען בוכדרוקער". מתברר כי עוד בשלב מוקדם זה של פעילותו בהוצאה לאור התחזה שמיד בדפוסים ידועים וותיקים בערים מרכזיות שנודעו בבתי הדפוס שלהן.

עוד ספר של יוסף האפרתי שהדפיס שמיד כעבור שנה היה מלוכת שאול. בשער צוין באותיות של קידוש לבנה "ווין, מיט אמשטרדאמר שריפטן" (באותיות אמשטרדם) – גאווה מקצועית באותיות המפוארות האמסטרדמיות ששמיד רכש מהמדפיס קורצבק. וכן נדפס: "געדרוקט ביא אנטאן שמיד, ק' ק' פריווילעגירטען העברעישען בוכדרוקער". בראש הספר מופיע איור נאה המתאר את שאול בכיקורו אצל בעלת האוב.

בשנים הראשונות לפעילותו העצמאית עלה בידי שמיד להוציא כמה ספרים, ויש בהם כדי להעיד על גישתו בהוצאה לאור. הוא הדפיס ספרי קודש שימושיים, כגון הגדה של פסח, הושענות, תורה עם פירושים, וכן שו"ת ר"י אלפסי, ולידם גם ספרות יפה של ספרי השכלה מקוריים: גמול עתליה לרוד פראנקו מנדיס, וכאמור הדרמה התנ"כית מלוכת שאול ליוסף האפרתי, שחזר והדפיס אותה מחדש כעבור שנים, וכן גם חליפת מכתבים משכילית – אגרות רמ"ד.¹⁷

16 ראו דוגמות בספרי המקרא המוזכרים בהערה 325.

17 פריעדבערג, תולדות הדפוס העברי (לעיל הערה 1), עמ' 95.

ניהול בית הדפוס

עם התפתחות עסקיו של שמיד וריבוי העניינים בדפוס, הוא מינה את יוסף דילה טורה למנהל הדפוס, ואילו הוא התמסר לצד המסחרי של הפצת הספרים ומכירתם. הוא עבר בירידים הגדולים כדי לעניין סוחרי ספרים בכותרי הדפוס שלו, ויצר אתם קשרי מסחר כדי להתחרות בדפוסי אמסטרדם ואחרים. שמיד גם נפגש עם מחברים, רבנים ומשכילים לשם הוצאת ספריהם בדפוסו.

ב־1805 הרחיב שמיד את עסקיו ורכש את חברת ההוצאה לאור האוניברסיטאית של קורצבק.

במרוצת השנים פיתח שמיד את האגף האוריינטלי של דפוסו ונעשה המדפיס היחיד שיכול להפיק ספרים בערבית, בפרסית ובסורית (ניב ארמי נוצרי) לשימושם של חוקרי לשונות קדם.

עם התבססותו כמוציא לאור וכמדפיס קבע את סמל הדפוס שלו, העשוי בתבנית שער בסגנון קלסי – באמצעיתו ראשי התיבות A S וסביבו בגרמנית באותיות עבריות הכיתוב "אנטאן שמיד ק' ק' פריווילעגירטער העברעישר בוכדרוקר" (ראו אזור). סמל הדפוס מופיע ברבים משערי הספרים.

כמו כן, השתמש שמיד בסמל דפוס נוסף (ראו אזור). את ראשו מפאר נשר בעל שני ראשים, כבסמל האוסטרי, ומתחתיו אביזרי המדפיס: שני ספרים, תבנית סָדָר (משורה), מכבש הגהות ומעגילת יד, ולידם ראשי התיבות של שמו: A S. סמל זה מופיע בשער כתבי הקודש חמש מגלות שהוציא שמיד ב־1818.¹⁸ עסקיו של שמיד התרחבו. הוא רכש בית דו־קומתי ב־Währingerstrasse Nr. 266, והעביר אליו את בית הדפוס שלו. ב־1807 רכש בית סמוך, מס' 267, להרחבת עסקיו (ראו אזור). ב־1809 קנה בית במרכז העיר.

קטלוגים והודעות על ספריו: 1807 – "קול מבשר"

שמיד קיים קשר עם קהל הקונים בכוח, כמקובל, גם באמצעות קטלוגים והודעות-מודעות על הוצאת ספרים חדשים. וכך ב־1807, לכשביסס שמיד את עסקי הדפוס שלו הוא הפיץ הודעה בעברית בשם "קול מבשר" בדבר הוצאה לאור של מחזורים בתרגום גרמני. מנוסח הדברים נראה כי שמיד היה מעורה

18 כתבי קודש נדפסים מחדש ומהודרים בתוספות רבות, חמש מגלות עם תרגום אשכנזי ובאור, וינה 1818.

חלק שני: בתי הרפוס של ההשכלה בעולם הרפוס היהודי

היטב בנעשה בשוק הספרים היהודי ובררישות הקהל היהודי במדינות דוברות גרמנית לספרי קודש:¹⁹ "דברי המדפיס החתום בסוף, אנכי מאז שקדתי על מלאכתי מלאכת הרפוס להדפיס כל ספרי העברים, ככל אשר ימצא להם מקטון ועד גדול [רציתי פני העם במלאכתי?] כל מגמתי, ולהדרש להם לכל חפצם." משאזלו המחזורים בתרגום אשכנזי "מבית האוצר. והקונים יבקשום ולא ימצאום לקנותם לא בחנותי ולא בחנות שאר מדפיסים אשר בכל מדינות המלכות. וספרים רפוסי חוץ נמנעים מבוא [...] ע"כ שמתני אל לבי לשוב הדפס המחזורים בדפוסי למלאת משאלות האנשים המבקשים אותם". הוא ציין כי קיבל פניות רבות להדפיס את המחזורים.

שמיד הדגיש את התרגום האשכנזי הצח, שהעתיק (בלא רשות) ממחזורי רדלהיים שהוציא המדקדק וולף היידנהיים, שלא כתרגום אחר שהוא מגדירו כ"תפל", "ושקלקל לשונו וגם השחית הכוונה". אין כל ספק כי בת קולם של מגיהיו המשכילים נשמעת מדבריו אלו (שקרוב לוודאי ניסחו הם עצמם), וכן דרישותיהם לתרגום לגרמנית צחה, כפי שעמדו על סדר יומה של ההשכלה הגרמנית בגרסתה הווינאית. המוציא לאור התפאר ב"הדרור הרפוס", ומסר פרטים על האפשרות לרכוש עותקים מודפסים על נייר משובח במחיר גבוה, וכן אפשרות לחתימה קבוצתית זולה יותר: על כל עשרה חותמים יקבל היוזם עותק אחד בחינם.

נוסח ההודעה מעיד על השתתפות פעילה של המגיחים ושל עוזרי הרפוס המשכילים שלו, וכן על עזרתם בייעוץ למיקום נאות של התפילות ושל התחינות במחזור. התפילות, התחינות והבקשות החוזרות כמה פעמים במחזור הודפסו שוב ושוב במלואן לנוחות המתפלל, שלא יאלץ לדפדף ולחפש את המקור.

זיקתו של שמיד לפעולותיהם של המשכילים ולדרכם ניכרת מהוספת התרגום האשכנזי של המשכיל הגרמני הרדיקלי דוד פרידלנדר לתפילות השחר, לנוחות המתפלל שאינו בקיא בעברית. רגישותו לצורכי המתפלל נראית מההודעה שתפילות "הצריכות כוונה" הודפסו "באותיות-מזהירות אל מול פני הקורא, כי המה העקר". וכך הודפסו באותיות גדולות תפילות שחרית ומנחה, הנוהגות בכל יום, וכן תפילת מוסף.

עוד עדות להתמצאות בצורכי המתפלל נראית מהוספת הסליחות הנוהגות

19 אנטון שמיד, קול מבשר, וינה 1807. הודעה של שני עמודים, מצויה בספרייה הלאומית בירושלים ומספרה L1047.

בין כסה לעשור במחזורים עצמם כדי "להקל מעל בעליו מנשא ספרים רבים בחקר".

1815: "מודעה זה שנים רבות" – הודעה על ספרים חדשים²⁰

ב-1815 הודיע שמיד על עוד מפעל של הוצאה לאור של ספרי קודש. הוא עשה זאת ב"מודעה" ארוכה של ארבעה עמודי פוליו בשני טורים, בעברית ובעבריי-דייטש. בתוכניתו, נאמר, להוציא לאור את המהרש"א, הוצאה חדשה של ספרי משניות, שמהדרתם הראשונה אזלה, בצירוף "התוספות החדשים" ליד תוספות יום טוב ועוד הגהות חדשות מאת הגאון ישעיה פיק, וכן צורפו עוד הגהות שלו אשר שמיד רכש את זכויות ההדפסה "במיטב כספי מידי בעליו" משום ש"יקרו בעיני עם בני ישראל" (שם, עמ' 3).

בהזדמנות זו הודיע המוציא לאור על הדפסת מאמר על דקדוק לשון המשנה "מאת המשכיל ר' שלמה לעווזאהן, הנודע לשם בספרי הדקדוק אשר הוציא כבר לאור." המודעה מוסרת פרטים על מאמרו זה של לוויזון: "במאמר הנכבד הזה, יבואר לעיני כל חכם לב, איך התהווה לשון המשנה מלשנות עברי וארמי [...] הכל מבואר בטוב טעם ודעת." בדרך זו סייע שמיד בידי המשכילים בהכנת מבואות לספרות הבת-ריתנ"כית לשם הפצת ידע היסטורי ולשוני ביהדות מחוץ ללימוד הלכה גרדא.

אחרי כן הציע שמיד תוכנית לרכישת הספרים על ידי חתימה מראש ואפשרויות שונות לרכישת עותקים מודפסים על נייר מאיכויות שונות ובמחירים שונים.

גם בהודעה זו ניכרת מחויבותו של המוציא לאור לספר העברי מחוץ לצד המסחרי, כפי שנוסחה בוודאי על ידי אחד המשכילים. וכך פונה המוציא לאור אל קהל היעד שלו:

מימות עולם התאמצו בני ישראל מאד בלמוד המשנה, כי היא הנכבדת בעיניהם אחרי ספרי הקודש, בהיותה מקור כל ההלכות והדינים שבעל פה. מבלעדי הסתבך בפלפולי הגמרא – הצריכים לפעמים זמן רב להבנתם – תודיע בלשון צה וקל אל כל איש ישראלי, המשתוקק להשלים את נפשו

20 מודעה זה שנים רבות, וינה 1815. מצויה בספרייה הלאומית בירושלים, ארבעה עמודים בגודל פוליו ומספרה L736.

חלק שני: בתי הדפוס של ההשכלה בעולם הדפוס היהודי

בידיעת דת אמונתו, את באורי כל מצות התורה ואזהרותיה. האיש הצמא לדבר ה', אשר עסקיו הרבים כל יתנוהו להגות בגמרא העמוקה מאד, יפן לעת ערב כלותו ממלאכתו אל ספרי המשנה, ובמים נעימים מים טהורים ירוה שם צמאונו (שם, עמ' 2).

הפנייה כתובה מתוך התחשבות במצבו של היהודי העסוק שאין לו פנאי או יכולת לשחות בים התלמוד, אך יותר מזה, היא מתבטאת בנוסחי השכלה ידועים המדגישים את ידיעת האמונה ואת הזלזול בפלפול התלמודי. ועם זאת, נוסח המודעה הביע את עמדתו של מוציא לאור לא יהודי הנדרש לכינויים "מרחיקים" כלשהם כ"איש ישראלי" וכ"בני ישראל".

עותקי ספריו נמסרו לקיסר ולקהילה

נוסף על היותו של שמיד איש מקצוע מעולה וסוחר חריף הוא ידע לקיים יחסי ציבור עם קהל הקונים שלו, דהיינו הקהילה היהודית. וכך, כמחווה של רצון טוב, הוא העניק ב־1814 עותק אחד מכל הספרים שהדפיס עד אז – 133 עותקים סך הכול – לקהילה היהודית בווינה, וכך נהג גם כעבור זמן עם פרסומם של עוד כותרים. ספרים אלו שימשו גרעין לספריית הקהילה בווינה.²¹ כמו כן העניק שמיד מספריו לבית הספר של הקהילה.²²

מספר הכותרים שהוציא שמיד גדל והלך, בעיקר לאחר שהרחיב את פעולתו ללשונות המזרח. את פרות עבודתו נהג להעניק מדי כמה שנים לבית עקד הספרים של הקיסר. ב־1816 מסר שמיד 86 כותרים ב־200 כרכים גדולים מודפסים על נייר יקר וכרוכים בכריכה מפוארת לספרייה המלכותית של הקיסר, ולאות הוקרה על תרומתו המיוחדת לכלכלת המדינה העניק לו הקיסר ב־12 בדצמבר 1816 מדליון זהב. הספרים מצויים עתה בספרייה הלאומית בווינה.²³

21 ראו: Richard Hacken, "The Jewish Community Library in Vienna from Dispersion and Destruction to Partial Restoration", *Leo Baeck Institute Year Book*, 47 (2002), pp. 151-172, esp. 152 וינוג'רד, *אוצר הספר העברי*, ב, ירושלים תשנ"ד, עמ' 218-235, מניתי 147 כותרים שנדפסו עד שנת 1812.

22 Mayer, *Wiens Buchdrucker-Geschichte* (n. 1 above), p. 145
23 כותב שורות אלו בחן כמה מן הספרים בספרייה הלאומית בווינה, ועדיין הם שמורים היטב, כרוכים בכריכת עור מפוארת ומודפסים על נייר משובח.

86 כותרים אלו היו חלק ממכלול הספרים שיצאו עד שנה זו. לעומת מספר זה, באוצר הספר העברי ספרתי 201 כותרים שונים שנדפסו עד שנת 1816 בבית ההוצאה של שמיד.²⁴ יש להניח ששמיד לא כלל בשי הספרים שנמסרו לקיסר הדפסות חוזרות וקונטרסים קטנים.

שמיד גם זכה להכרה מקצועית של עמיתיו המדפיסים בווינה כשנבחר לעמוד בראש איגוד המדפיסים בעיר למרות התחרות שהיתה נטושה על הדפסת ספרי קודש עבריים. אחד המדפיסים, יוזף הרשנסקי, התחרה בו וניסה להוציא מידיו את רישיון הדפוס לפרסומים אוריינטליים, ואף הוציא מהדורה של התלמוד שהתחרתה בזו של שמיד.²⁵ לטריס מוסר כי הארשאנסקי המדפיס הפסיד ביוזמה זו, ואילו שמיד עשה חיל בכל אשר שלח ידו.²⁶

שמיד הוסיף לפתח את עסקיו ורכש בית חרושת לתעשיית נייר. המפעל עלה באש, הנזק היה כבד ושמיד הפסיד כסף רב. אך הוא התאושש והביע את תקוותו להמשיך במלאכתו, כפי שדיווח לטריס (בעברית) על פי מכתב שכתב שמיד לידיד: "צר לי ורוחי חבלה כי אש אכלה את אחוזתי בס' פעלטען; אמנם אקוה לאל, כי לא יתן למוט רגלי, הוא יכאיב ויחבש, ובדעתי להוציא עוד הפעם את התלמוד, ואם לא תכזב בי תוחלתי, אמצא בו עזרה בצר לי לכסף מוצא למלאות חסרוני!"²⁷

ב־1825 שוב הפקיד מאות עותקים בספריית הקיסר, והפעם 251 כותרים ב־591 עותקים; וכן נהג בשנים שאחרי כן.²⁸ כהוקרה על תרומתו לממלכה בתחום הדפוס, התרבות והכלכלה העניק לו הקיסר ב־2 בדצמבר 1825 תואר אצילות: אָדלר פֿון שמיד (Edler von Schmid). בעיקר צוינה פעולתו הענפה בהדפסת ספרים בעברית ובסורית, שעד כה נעדרה במדינות האימפריה האוסטרית, ובכך סיפק לתאולוגים יתרון ניכר בלימודי ההרמנויטיקה והפרשנות.²⁹

24 וינגרד, *אוצר הספר העברי*, ב (לעיל הערה 21), עמ' 218-235. וראו גם להלן הערות 336 ו־342.

25 לטריס, *דברים אחדים* (לעיל הערה 1).

26 לטריס, שם, עמ' 27.

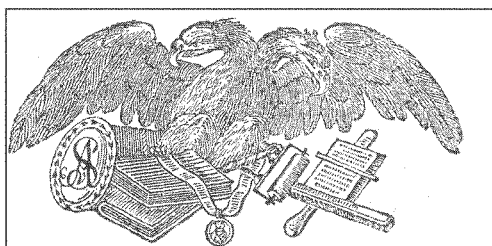
27 לטריס, שם, עמ' 28.

28 Mayer, *Wiens Buchdrucker-Geschichte*, p. 145. וכן ג'ייקובס ומנהיימר מדווחים על שי של מאות עותקים של ספרי המזרח הקרוב שהגיש שמיד לספריית המלוכה. ראו: Jacobs and Mannheim, "Schmid, Anton von", JewishEncyclopedia.com (מאמר באתר).

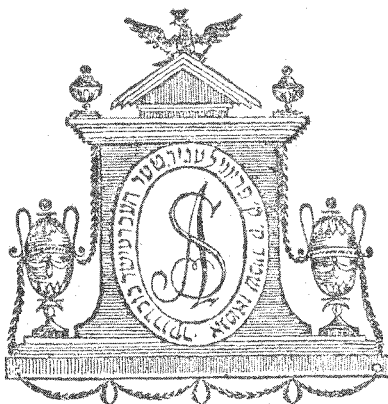
29 Mayer, *ibid.*, p. 146. לטריס מציין כי תעודת האצילות של הקיסר הגיעה לידי שמיד בתאריך אחר, ב־30 בנובמבר 1825.

חלק שני: בתי הדפוס של ההשכלה בעולם הדפוס היהודי

לרגל הענקת תואר הכבוד קיבל שמיד שלט אצילות שכראשו נשר עז ומתחתיו איור של מכבש הדפוס.

Nr. 61. Druckerzeichen des Anton Schmid.

Nr. 62. Druckerzeichen des Anton Schmid auf hebräischen Druckwerken. Nach dem Exemplare der «Hagdas» (1813) in der k. k. Universitäts-Bibliothek in Wien.

בשלב זה היה יכול בית הדפוס של שמיד להתגאות בעושר מגוון של אותיות דפוס בשפות ובצורות שונות. בסך הכול היו בדפוסו 178 גופנים, מהם 56 בכתב גותי, 71 אותיות רומיות (בסגנון Roman) ו־51 גופנים בשפות אנריינטליות.³⁰ בקטלוג אותיות של שמיד מ־1827, שהעתקו נמצא בידי, הובא מבהר גדול של אותיות בעברית, בעבר־דייטש וביידיש, בגדלים שונים של אותיות, מ"טל ומטר" עד אותיות של "קידוש לבנה" (פטיט קל, פטיט גדול, ציצרו, גרמונד ועוד), בצורות גרפיות שונות, כגון אותיות רש"י, כתב יד עבר־גרמני, אותיות

Mayer, *ibid.*, p. 147 30

מנוקדות, כולל מסגרות ועיטורים, קווים, תגים, סימני הלוח וסימני דפוס שונים – כוכבים, פרחים, וכדומה (ראו דוגמות).³¹

ייזום מפעלי פרשנות ותרגומים לספרי הקודש

שמיד יזם הוספת פירושים ותרגומים מודרניים לספרי קודש בנוסף לפירושים המקובלים, וב־1817 הציע למחנך והמשכיל הקונטרוברסלי הרץ הומברג להוציא מחדש את **נתיבות השלום**, הוא ה"ביאור" של משה מנדלסון, ולצרף לו פירוש משלו. המהדורה, ובה הפירוש בשם הכורם, יצאה בהוצאת אנטון שמיד ב־1818, ובשער נדפס ציור דיוקנו של משה מנדלסון.³² המוציא לאור הקפיד לעדכן את המהדורה בהסכמות חדשות שלא היו ב**נתיבות השלום** המקורי, בהסכמתם של הרב מרדכי בנעט והרב משה מינץ, בלוויית ההסכמות המקוריות של רבי צבי הירש לוין ובנו, שאול ברלין, וכן הסכמתו של נפתלי הרץ ויזל ושירו "מהלל ריע".³³ בכך ביקש שמיד להראות כי **נתיבות השלום** של מנדלסון מקובל עתה על רבני הזמן, אף כי בעבר נמתחה על ספר זה ביקורת משום שהמחבר לא ביקש הסכמות של עוד רבנים.

שמיד הסביר בהקדמת "המדפיס" לספר במדבר, שיצא כחלק מ**נתיבות השלום**, מדוע הקדים להדפיס את ספר במדבר לפני הספרים האחרים, ומניה וביה הבטיח כי לא יחסיר דבר מ**נתיבות השלום** המקורי ויביא גם את ההסכמות המקוריות, שנזכרו לעיל, כדי להיות נאמן למקור ולהראות לדורות הבאים "כמה הללוהו והגביהו גאוני ומורי ישראל בימים ההם, אשר כעת כולם בארצות החיים, את חכם הכולל באלהיות, במדעות ובמוסריות כבוד הרמב"מן".³⁴ גם כאן נשמע קולם של המשכילים המגיהים העוזרים במלאכת ההדפסה של שמיד, ומניה וביה בקידום ההשכלה.

Abdruck der Schriften in der k. k. priv. und n. d. Landschafts-Buchdruckerey 31
des Anton Edlen v. Schmid in Wien im Jahre 1827. נמצא בספרייה הלאומית
 בווינה ומספרו 234307.

32 ספר **נתיבות השלום** מאת [...] משה מדעסויא [...] שנצמד אליו פירוש נחמד
 והוא תוספות באור ל**נתיבות השלום** ונקרא בשם הכורם חברו החכם [...] הערץ
 האמברג, וינה 1818.

33 שם.

34 "הקדמה", ספר במדבר, ספר **נתיבות השלום** מאת [...] משה מדעסויא [...] וינה
 1817.

חלק שני: כתי הדפוס של ההשכלה בעולם הדפוס היהודי

וכן הוציא שמיד את מהדורת **כתבי קודש** בתרגומי משכילים קודמים, וצירף לה את פירושו של הומברג על ספרי ירמיהו, ישעיהו ואיוב.³⁵ לספר ישעיהו צירף המוציא לאור את ההקדמה הכללית, "מבוא אל מקראי קדש" של יהודה ליב בן-זאב, ואחריה את המבוא שחיבר לספר ישעיהו.³⁶ וכן גם לספרי דניאל, עזרא ונחמיה הוסיף את המבואות של בן-זאב.³⁷ בספרים האחרים: ספר איוב בתרגומו ובביאורו של אהרן וולפסון-האלה (1826); ספר תהלים (ספר זמירות ישראל) בתרגומו של מנדלסון ובביאורו של יואל ברי"ל (1817); חמש המגלות בתרגומים ובביאורים של המשכילים הקודמים משה מנדלסון, אהרן וולפסון-האלה ויואל ברי"ל והקדמות של יהודה ליב בן-זאב (1818); וספר משלי בתרגומו ובביאורו של יצחק אייכל (1817).

מפעל ההוצאה לאור של אנטון שמיד החיה את מהדורות המקרא של המשכילים הראשונים וסייע בהפצתן ברחבי העולם היהודי. בכך תרם שמיד להוספת ספרי יסוד במהדורה משכילית נאורה לספרייה היהודית של המאה ה-19, חידש היבט חשוב של מפעל ההשכלה של האבות המייסדים בהשכלת ברלין, והעבירו למרכזי ההשכלה האחרים במאה ה-19.

המהדורות המחודשות נשאו חותם "מודרני": רבים משערי הספרים מעוטרים בתחריטי איורים נאים, מלאי פרטים, המתארים אירועים ואישים בספרי המקרא, ומתחתם הפסוקים המתאימים לאיורים אלו. וכך ניתן לספר בראשית תחריט המתאר את יוסף הרוכב "במרכבת המשנה" וקוראים לפניו "אברך". בשער ספר דברים הובא איור הבאת הביכורים לירושלים. בשער ספר ישעיהו איור אחד השרפים עם ה"רצפה", הנוגע בפיו של הנביא. ובשער ספר שמואל ציור של דוד ויהונתן הנושקים איש לרעהו. ועוד איורים לרוב. נוסף על איורים אלו צירף המוציא לאור ציורי דיוקנאות של כמה מן

35 ספר איוב עם תרגום אשכנזי ובאור מאת אהרן וואלפסזאהן [...] נלוה מן הכורם [...] הכינם [...] החכם התורני [...] הערץ האמבערג, וינה 1826; ספר ישעיה [...] ובאור חדש הנקרא בשם הכורם [...] מאת הערץ האמבערג (וינה 1818); ספר ירמיה [...] ונלוה אליו הכורם [...] חכרו החכם התורני [...] הערץ האמבערג, וינה 1817. ספרים אלו יצאו כחלק ממהדורת **כתבי קודש** בדפוס אנטון שמיד.

36 ספר ישעיה [...] ובאור חדש הנקרא בשם הכורם [...] מאת הערץ האמבערג, וינה 1818.

37 ספר דניאל עזרא נחמיה בתרגום אשכנזי ובאור מאת שמואל דעטמאלד, "מבוא לספר דניאל חברו יהודה ליב בן-זאב" (וכן מבואות אחרים), **כתבי קודש**, וינה 1817, ובשער איור המתאר את דניאל פותר את חלומו של בלשאצר: "מנא מנא תקל ופרסין".

המחברים והמעירים, ובהם, לצד מנדלסון הנזכר לעיל, מאיר אוברניק (בשער ספר ישעיהו אשר תרגם), הרץ הומברג (בשער ספר איוב בביאורו הכורם), דוד פרידלנדר (בשער חמש מגילות; את מגילת קהלת הוא תרגם לגרמנית), ונפתלי הרץ וייזל (בשער ספר ויקרא, בהדפסה מחודשת של נתיבות השלום בביאורו). האיורים המהודרים היטיבו לבטא את גישתו המקצועית המודרנית של המוציא לאור.

פעילותו של שמיד בתקופת בכורי העתים:

הוצאת השנתון בכורי העתים והלוח עתים מזומנים

אחד המפעלים החשובים של שמיד היה הוצאת כתב העת העברי בכורי העתים ותמיכתו בו במשך 12 שנה, משנת תקפ"א עד שנת תקצ"ב (1820-1831). שמיד הזמין את המשורר והסופר שלום הכהן, שנודע בספריו (שהוזכרו לעיל) ושהיה העורך האחרון של המאסף החדש (1809-1811), לכהן כמנהל המדור העברי ולערוך את השנתון החדש שעלה במחשבה.

בשנת תק"ף (1820) הודיע אנטון שמיד על תוכניתו להוציא לאור לקראת השנה העוקבת "לוח יהודי שלם" בשם עתים מזומנים, שאליו יצורף כתב עת בשם בכורי העתים. בשער ההודעה, שנכתבה בגרמנית בתעתיק עברי, נאמר (כך בתרגום לעברית): הודעה על לוח שנה יהודי שלם לשנת תקפ"א בכותרת: עתים מזומנים. ומצורף לו ספר עשיר תוכן, מועיל מאוד ומאלף לעסקים ולהנאה, כשי לראש השנה לאבות ואמהות משכילים וכפרס [של ספר] לבני הנעורים החרוצים, בשם בכורי העתים.³⁸

שמיד ביקש להראות שתוכניתו היא חלק ממפעל ההוצאה לאור הגדול שלו, והוא ציין את הספרים שהדפיס עד כה: ספרי קודש ופרשנות קלסיים, תנ"ך, ש"ס ופוסקים, סידורים ומחזורים, וכן מילונים, ספרי דקדוק עבריים ועוד. הוא לא היסס להתגאות שבתחום היהדות הקלסית הוציא לאור בית הדפוס שלו את רוב החומר המצוי בשוק.

ועתה הוא מודיע כי פנו אליו יהודים משכילים הרוצים לשפר את מצבם

38 אנקינדיגונג איינעס פאללשטענדיגען איזראעליטישען קאלענדערס אויף דאז יאהר תקפ"א. אונטער דעם טיטעל: עתים מזומנים... (הודעה) / אנטאן שמיד. בכורי העתים, א': שלושה עמודים בלתי ממוספרים. בסוף הכרך. תקפ"א. הודעה נפרדת החורגת מגודל העמודים הרגילים, מצויה בעותק בספריית רוזנטליאנה שבאמסטרדם.

חלק שני: בתי הרפוס של ההשכלה בעולם הרפוס היהודי

המוסרי של אחיהם, ולשם כך ביקשוהו לרתום את בית הרפוס שלו למטרות ההשכלה ולפרסם חומר מן הספרות העברית, ובעיקר להדפיס מחדש מבחר מתוך המאסף, וכן חומר על ההיסטוריה היהודית וידע כללי ההולם את רוח הזמן ואת ערכי הנאורות.

הוא אמנם ידע שמספר קוראי העברית החדשה קטן ביחס לקהל המעוניין בספרות הקודש, ואף על פי כן החליט לתמוך במפעל חדש זה, שיכלול לוח ובו חידושים שלא הובאו עד כה בלוחות הרגילים, ועם הלוח יידפס גם שנתון רב תוכן בשם בכורי העתים.³⁹

אחרי כן מסר שמיד את תוכנו של השנתון, שיהיו בו שמונה מדורים ראשיים: (א) היסטוריה יהודית; (ב) ביוגרפיות; (ג) סיפורי מוסר מן התלמוד; (ד) מבחר מתוך המאסף; (ה) שירים ומאמרים; (ו) חדשות מן המולדת [=האימפריה האוסטרית] על תרבות, חינוך, בתי ספר, ומוסדות יהודיים; (ז) סקירת צווים קיסריים, מאורעות חשובים וכדומה; (ח) חומר שימושי וחינוכי לעסקים ולידע כללי, כגון תעריפי כולי מס, טבלאות חישוב שונות, מידע על פעולת הדואר, מרחקים בין ערים באירופה וירידים שנתיים.⁴⁰

בתכנון כתב העת עמד לנגד עיניהם של המוציא לאור ושל העורך שלום הכהן התקדים שנוצר בכתב העת הקודם, המאסף. כמה מן המדורים מופיעים גם בכתב העת החדש, וכמובן המבחר מתוך המאסף משקף את כתב העת הקודם. אולם מדיניות העריכה של כתב העת החדש היתה שונה, ונוספו מדורים חדשים ושימושיים, כגון חדשות מן המולדת ומידע שימושי לאנשי עסקים.

בכורי העתים כמכשיר לפרסום הספרים

הוצאת כתב העת בכורי העתים שימשה לשמיד גם כלי לפרסום ספריו ולהפצתם בחוגי המשכילים.

עוד בסוף כרך א של השנתון נדפסה רשימת ספרים שיצאו לאור ושעמדו למכירה. נכללו בה 96 כותרים, מהם בעלי כרכים אחדים, ובהם ספרי קודש רבים: תלמוד בבלי, ארבעה טורים, משניות, תנ"ך, כתבי קודש, מהדורות רבות

39 דיון מפורט על תוכניתו של שמיד ועל הקשר שבין הלוח ובין השנתון נמצא בספרי בכורי העתים – ביכורי ההשכלה: מפתח מועד לבכורי העתים כתב העת העברי של ההשכלה בגליציה (תקפ"א–תקצ"ב), ירושלים תשס"ה, עמ' 34–37.

40 ניתוח מפורט של דרכו של בכורי העתים נמצא בספרי הנזכר בהערה הקודמת.

של מחזורים, תיקון סופרים, חומשים, מהדורות של סידורי תפילה, ובכלל זה סידורים בתרגום אשכנזי של אייכל, תחינות וסליחות, הגדות, תהלים, קינות וחמש מגילות, וכן ספרי הלכה של רבי יהונתן אייבשיץ.

רשימה זו כוללת את ספרי הקודש הנדרשים ליהודי בביתו ובבית הכנסת, ויש בה כדי להעיד על פעילותו הענפה של המוציא לאור עד שנת תקפ"א. בין הספרים היו כאמור מהדורות משכילות של המקרא והסידור – ספרי עזר למקרא-וליהדות שיצאו מבית מדרשם של המשכילים, ומקצתם כבר הוזכרו לעיל, כגון מבוא אל מקראי קדש ויסודי הדת של בן-זאב, וספרי הלשון שחיבר: אוצר השרשים, בית הספר ותלמוד לשון עברי, וכן ספרי קטכיזם להוראת הדת: אמרי שפר ובן יקיר של הרץ הומברג, אבטליון של אהרן וולפסון-האלה, תורת לשון עברית לשלום הכהן, מורה דרך לשמואל דטמולד, וספר ההיסטוריה תולדות ישראל של פרץ בער.

אגף חשוב בארון הספרים של שמיד נועד לספרות יפה מאת סופרי ההשכלה, כגון גמול עתליה לדוד מינדיס חופשי ומליצת ישורון לשלמה לוויזון. לאחר זמן הוציא את כנור נעים לשמואל דוד לוצאטו (1825), ומהדורה חדשה של משא בערב של רומאנילי (1834). בשנה זו הדפיס שמיד גם את הפואמה המקראית ניר דוד לשלום הכהן.

בנוסף לכל אלו הדפיס שמיד לוחות כיס, לוחות קיר, א"ב ועיטורי "מזרח" לשימושם של הקורא היהודי, של בתי הספר ושל בתי הכנסת.⁴¹ רשימה קצרה יותר של ספריו נדפסה בכרך ב.⁴² בכרך ה נודע על הוצאת מהדורה מתוקנת ומשופרת של חמישה חומשי תורה בלוויית תרגום מילולי לגרמנית של יואל ברי"ל, ממשכילי המאסף.⁴³

בחלוף השנים המשיך שמיד לפרסם ספרי השכלה, ואף שב והדפיס את ספריו הקלסיים של נפתלי הרץ וייזל. את דברי שלום ואמת הדפיס שוב בכותרת

41 "רשימה פאן אללערהאנד ספרים" [רשימת ספרים שונים], בכורי העתים, א (תקפ"א), עמ' 205-208; רשימת הספרים שנדפסו בבית הדפוס של אנטון שמיד העומדים למכירה, בכורי העתים, ב (תקפ"ב), עמ' 227-228.

42 "רשימה פאן אללערהאנד ספרים" [רשימת ספרים שונים], בכורי העתים, ב (תקפ"ב), עמ' 227-228.

43 אנקינדיגונג איינער נייען קארדעקטען אונד פערבעסערטען אויזגאבע דער חמשה חומשי תורה נעבסט איינער ווארטליכען דייטשען איבערזעצונג פאן יואל ב"רי"ל גענאנט לאווע והודעה על הוצאה לאור חדשה, מתוקנת ומשופרת של חמישה חומשי תורה בלוויית תרגום מילולי לגרמנית מאת יואל ב"רי"ל המכונה לאווע / אנטאן שמיד, בכורי העתים, ה (תקפ"ה) [עמ' 161-163].

חלק שני: בתי הדפוס של ההשכלה בעולם הדפוס היהודי

מכתבים שונים, ובהם כלל גם את "מאמר חקור הדין" וארבעת החלקים של דברי שלום ואמת.⁴⁴ וכן הדפיס את ספרו הלשוני לבנון, הנקרא גם גן נעול (1829), ואת ספר הדקדוק של שלמה פרגמנטר יסודי הלשון (1832). בספרי ההשכלה שהדפיס שמיד אנו מוצאים גם את ספרו של יהודה מיזס (מיזיס) קנאת האמת, ובו קריאת תיגר על תופעות של אמונה טפלה במנהגי העם.⁴⁵ עד שנת 1835 גדל מספר הכותרים שנדפסו בהוצאתו ל-46.413

עורכי בכורי העתים ויחסם לאנטון שמיד

עורכי כתב העת חזרו ושיבחו בכל הזדמנות את פעולתו הברוכה של מעסיקם, ויש להניח כי התכוונו לאשר כתבו וידעו להעריך לא רק את נותן לחמם אלא גם את תרומתו לספרות היהודית והעברית.

שלום הכהן, העורך הראשון, פרסם בכרך השלישי של כתב העת מאמר בגרמנית על מצבה של הספרות העברית בעת הזאת: "משהו על התקדמותה והשפעתה החיובית של הספרות במדינות הקיסרות המלכותית האוסטרית".⁴⁷ המחבר ציין את תרומתם הספרותית של 14 סופרים משכילים שספריהם נדפסו בבית הדפוס של אנטון שמיד, והם: הרץ הומברג, פרץ בער, מאיר אוברניק, שמואל דטמולד, יהודה ליב בן-זאב, יוסף האפרתי מטרופלוויץ, ברוך ייטלש, יהודה ייטלש, משה לנדא, מאיר פישר, שלמה לוויזון, דב בר גינצבורג, יששכר דב בר שלזינגר, משה שמואל ניימאן. היצירה העברית המוזכרת במאמר כוללת ספרי לימוד בהיסטוריה יהודית, ספרי לימוד הדת וספרי מקרא, וכן יצירות של ספרות יפה. שלום הכהן ראה ב"סופרי אנטון שמיד" קבוצה מאוחדת ומיוחדת. הכהן העלה על נס את פעולתו התרומית של מעסיקו בהוצאת ספרי השכלה ובהפצתם.

הכהן שימש בעריכה שלוש שנים. אחריו מינה שמיד את משה לנדא, מראשי הקהילה היהודית כפראג והמפקח על בית הספר היהודי שם. לנדא היה נכדו

44 נפתלי הרץ וייזל, מכתבים שונים ונחלק לארבעה חלקים, וינה 1827.

45 יהודא ליב מיזיס, קנאת האמת, וינה 1828, נדפס בבית הדפוס של אנטון שמיד.

46 על פי ספירת הכותרים בתוך: וינוגרד, אוצר הספר העברי, ב (לעיל הערה 21), עמ' 218-235. וראו הערה 314 לעיל.

47 עטואס איבער דיא פארטשריטטע אונד דיא וואהלטהעטיגע ווירקונג דער ליטטעראטור אין דען ק.ק. עסטערייכישען שטאאטען (מסת סקירה) / שלום הכהן, בכורי העתים, ג (תקפ"ג), עמ' 177-184.

של "הנודע ביהודה", רבי יחזקאל לנדא. הוא היה חוקר לשון המקרא והש"ס ובקיא בלשונות, ומינויו התאים לקונצפציית ההשכלה של כתב העת. לנדא שימש בעריכה שנתיים, ובסוף כרך ה של בכורי העתים (עמ' 164) התפרסמה הודעתו של שמיד על הפסקת עבודתו של משה לנדא כעורך ועל המשך הופעת השנתון. המשתתפים בשנתון נדרשו לשלוח את החומר שבידם ישירות אל שמיד עצמו. מתוך כך הסיק וכשטיין כי שמיד עסק בבכורי העתים לא רק כמדייק וכמוציא לאור, אלא גם התעניין אדיטוריאלי בכתבי היד שנשלחו למערכת.⁴⁸ לסופרים שמאמריהם יידפסו הובטח תשלום שכר סופרים (כמדומה לראשונה בפריודיקה העברית). שמיד הוציא את עריכת השנתון מידי לנדא משום שהתברר כי לנדא עצמו עסק בהדפסה ובהוצאה לאור כמתחרה פוטנציאלי לשמיד, ובשנים תקפ"ד–תקפ"ו היה שותף בבית הדפוס Scholl und Landau.⁴⁹ כעבור שנה, בתקפ"ז, רכש לנדא את הדפוס והיה לבעליו היחיד.

אחרי לנדא ערך את השנתון שלמה פֶּרְגֶּמַנְטֶר, מורה לעברית בווינה, שפרסם ספר דקדוק בשם יסודי הלשון (1813, 1832); הוא ערך את כרך ו (תקפ"ו). אחריו בא יששכר בֶּר שְׁלִיזִינְגֶר, מחנך שפרסם את הפואמה החשמונאים (1816) ותרם חומר רב לכתב העת; הוא ערך את הכרכים ז, ח (תקפ"ז–תקפ"ח). את כרך ט ערך המשכיל האיטלקי יצחק שמואל ריג"ו (יש"ר), מחבר התורה והפילוסופיאה (1827) ועוד ספרים.

בכרך זה פרסם יש"ר את מאמר העורך ובו שיבח אף הוא את אנטון שמיד, המוציא לאור של בכורי העתים, על "חריצותו להועיל לבת [לכית?] יעקב". יש"ר סקר את תולדות השנתון החל בהוצאת הלוח "עתים מזומנים" בשנתיים הראשונות להופעת בכורי העתים ואת הפסקתו "לפנות מקום תחתיו אל דברים אחרים יותר מועילים ונכבדים", שהעידו על השינוי שחל בעריכת השנתון. את כרך יא ואת כרך יב ערך יהודה ייטלש, שכאמור היה מגיה ומנהל בית הדפוס. בסוף כרך יב, האחרון, נדפסה הודעת העורך יהודה ייטלש והמוציא לאור בעברית ובגרמנית בדבר עתידו של בכורי העתים.⁵⁰

Bernhard Wachstein, *Die hebräische Publizistik in Wien*, I, Vienna 1930, 48 p. xxii

49 פריעדבערג, תולדות הדפוס העברי בערים האלה שבאירופה התיכונה, אנטוורפן תרצ"ה, עמ' 29.

50 מודעה לחתימת הכרך השנים עשר של המחברת בכורי העתים |הודעה לסיום הופעת כתב-העת| / יהודה בן-יונה ייטלש, בכורי העתים, יב (תקצ"ב), עמ' 184–194.

חלק שני: בתי הדפוס של ההשכלה בעולם הדפוס היהודי

נאמר בה כי בכורי העתים התמיד בהופעתו 12 שנה, ו"לא היתה כזאת מלפנים בישראל", כהצהרת העורך. המוציא לאור לא רק הוציא את השנתון, לדברי ייטלש, אלא גם קרא לסופרים "להתחבר יחד בכרית שלום וריעות ולקבץ דבריהם [...] אל מחברת אשר כנה שמו בכורי העתים". אם כן, ייטלש, כשלום הכהן בזמנו, ייחס לשמיד את היוזמה לארגון "אגודת ספר", דהיינו קבוצת סופרים במרכז ההשכלה העברית החדשה בווינה. העורך הדגיש כי בהוצאת כתב העת לא שם המוציא לאור את לבו "אל בצע כסף, ורק הטוב והמועיל מטרת מגמתו בהוצאת הספר הזה". לפי הערכתו של ייטלש הצליח שמיד למלא את תוכנו של השנתון בנושאים שמטרתם "הטוב והמועיל, הערוב והיופי". אלו הם מונחים עיקריים של הנאורות ושל ההשכלה: הטוב, התועלתני, האסתטי, וגיוון הנושאים. לדעתו היטיב השנתון להציע לקוראים את כל אשר רצו לקרוא בנושאי הלשון – חוכמה ומדע ופרחי מליצה.

העורך הזכיר את ההתרעות הקודמות על סגירת השנתון, ואולם המצב הכספי לא השתפר: "הקונים מעטים והדורשים אליה מתי מספר". אמנם הקוראים קנו את הכרכים האחרונים, אך הכרכים הראשונים נשארו בכית ההוצאה ולא נמכרו. על כן החליט המוציא לאור "לחתום ספר בכורי העתים כעת, וזה הכרך השנים עשר יצא אחרונה". עדיין קיימת אפשרות לחדש את הופעתו בעתיד. שמיד הציע את כל 12 הכרכים שנרפסו עד כה למכירה בתשלומים נוחים, ולדברי ייטלש "והיה כי ישיג האדון [שמיד] באופן זה את מבוקשו שיתרכו הקונים ויתמעטו הספרים המונחים, אז יהיה לו גם פתח תקוה על העתיד, ויוסיף שנית את ידו להתחיל הדפסת הכרך השלשה עשר בלי איחור". העורך קרא לקנות את הכרכים: "תנו כבוד לתורה ולחכמה. התאמצו להרבות דעת בישראל והחזיקו ירי האדון המדפיס הנ"ל בדבר הזה".

לקריאתו לא היו קונים, ובכורי העתים נאסף אל עמיו.

ההודעה נרפסה בעברית, ובעמודים המקבילים תורגמה לגרמנית באותיות עבריות: עטוואס איבער דיא טענדעניץ אונד דען נוטצען דער יאהרסשריפט בכורי העתים צור איינזיכט אונד בעהערציגונג דעס איזראעליטישען פובליקומס, בייא דעם שלוססע דעס צוועלפטען יאהרגאנגעס תקצ"ב [משהו על מגמתו ותועלתו של השנתון בכורי העתים לעיונו ולתשומת לבו של הציבור היהודי עם חתימת הכרך השנים עשר לשנת תקצ"ב] [לסיום הופעת כתב העת] / יודא ייטעלעס, בכורי העתים, יב (תקצ"ב), עמ' 185-195. מלבד הכותב חתום על ההודעה גם המוציא לאור אנטון שמיד.

המשך קורותיו: שמיד ובניו

בשנת ת"ר (1839), העביר שמיד, והוא בן 74, את מחצית בית הדפוס לבנו פרנץ שמיד, לרבות בית החרושת לנייר (שעלה באש ב־1827 ונבנה מחדש), ואת המחצית השנייה מכר לסוחר מפראג בשם יעקב בוש. הללו המשיכו והוציאו כמה ספרי השכלה חשובים, כמהדורה שנייה של אלה בני הנעורים לאפרים לוצאטו, הגיון בכנור ליוסף אלמנצי בעריכת לטריס ועוד.⁵¹ בוש רכש את מלאי הספרים העבריים של שמיד ומכרם לישראל קנפפלמאכר, שבזמנו שימש אף הוא מגיה בבית הדפוס, והוא הקים שם בית מסחר לספרים. כעבור עשר שנים עזב יעקב בוש עם בנו, ישראל בוש, לארצות הברית, והדפוס נשאר בידי שמיד הצעיר. הלה מכר אותו ב־1849 למנהל הדפוס, אלברט דילה טורה, אביו של יוסף דילה טורה, שבזמנו עבד עם אנטון שמיד. עד שנת 1840 הוציא שמיד 455 כותרי ספרים בעברית, ונוספו להם בשנות הארבעים עוד כעשרה כותרים של הדפסות חוזרות הנושאות את החותם "אנטון שמיד".⁵² בנו הבכור של שמיד, שגם שמו אנטון, המשיך בדרכי אביו עוד בשנות העשרים. שמיד עצמו הקים בית דפוס עברי בפרסבורג ומסרו לבנו זה, והלה המשיך להוציא ספרים עבריים. אנטון שמיד הגיע לשיבה טובה ונפטר ב־1855, והוא בן 90 שנים.

* * *

במאמרו העריך לטריס את שמיד והעלה על נס את מידותיו התרומיות ואת עזרתו לנזקקים.

אשר למקצועו כמוציא לאור של ספרים ביהדות, הדגיש לטריס כי שמיד ידע להעריך ספרי מדע יהודיים כערכם, והשתדל להוציאם לאור אף כי ידע שמהיעדר תפוצה רחבה לא יקבל תמורה מלאה כעבור הדפסתם. וכך הוציא לאור את מאור עיניים לעזריה מן האדומים, את יערות דבש ליהונתן אייבשיץ, את גן נעול לווייזל, ואת היד החזקה ומורה נבוכים לרמב"ם.⁵³

51 לטריס, "דברים אחדים" (לעיל הערה 1), עמ' 33.

52 על פי ספירת הכותרים בתוך: וינגרד, אוצר הספר העברי, ב, עמ' 218-235. וראו הערות 314 ו-336 לעיל.

53 לטריס, "דברים אחדים" (לעיל הערה 1), עמ' 33. שמיד פרסם הודעה בככורי העתים על תוכניתו להוציא מהדורה חדשה של מאור עיניים לעזריה מן האדומים:

חלק שני: בתי הדפוס של ההשכלה בעולם הדפוס היהודי

בסיכום מאמר על תולדות הדפוס בווינה משבח לטריס את תרומתם של אישים לא יהודים להפצת הספר העברי: "ולא לבד בקרב ישראל נשמרו חכמת נבוינו ותורת אלהינו, הכתובים על ספר עד בלי ירח, כי גם עושי מלאכה מעם אחר בלי שום לב אל כל התפארת אשר תצמח לנו מפרי מעלליהם, עמלו ויגעו להרבות כבודנו בין העמים".⁵⁴

מאות הספרים שפרסם הוסיפו מדפים שלמים בספרייה העברית של המאה

ה־19.

מודעה. לכל בני ישראל [הודעה] / אנטאן עדלער פאן שמיד, בכורי העתים, יב (תקצ"ב), עמ' 182-183. וכן הודעה על הרפסת אוהב גר לשד"ל בדפוסו: מודעה / אנטאן עדלער פאן שמיד, בכורי העתים, יא (תקצ"א), עמ' 200.
54 לטריס, "דברים אחדים" (לעיל הערה 1), עמ' 38.